

УДК 94(477)+929Петрушевич

Р. В. ТИМЧЕНКО*

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВГЕНА ПЕТРУШЕВИЧА (до 100-річчя утворення ЗУНР)

Висвітлено життєвий шлях та громадсько-політичну діяльність Є. Петрушевича. Особливу увагу приділено його державотворчій праці в період Української революції, зокрема на чолі Західно-Української Народної Республіки. Показано всю складність взаємин проведів двох українських держав, зумовлених розбіжністю політичних орієнтацій. Проаналізовано зовнішньополітичні зусилля лідера ЗУНР щодо визнання права галицьких українців на національне самовизначення.

Ключові слова: Євген Петрушевич; Західно-Українська Народна Республіка; Українська Народна Республіка; Українська Національна Рада; Східна Галичина; Антанта; Паризька мирна конференція.

Євген Омелянович Петрушевич – одна з найвизначніших постатей в українській історії, хоча й не позбавлена протиріч. Це людина з цікавою, але складною біографією, особистістю, що залишила глибокий слід у житті не тільки Східної Галичини, але й всієї України, і яка могла стати справжнім будівничим держави, як чех Т. Масарик чи поляк Ю. Пілсудський, однак змушена була залишити батьківщину. Одні ідеалізують його патріотичну боротьбу за незалежність західноукраїнського краю, інші засуджують за відступ від ідей соборності, сепаратну угоду з Добровольчою армією. Водночас контрверсійність його політичної долі була іманентним породженням складного буття українців, поділених між Австро-Угорською і Російською імперіями.

Євген Петрушевич народився 3 червня 1863 р. у сім'ї греко-католицького священика в м. Бузьку на Львівщині. Окрім Євгена, у подружжя Петрушевичів було ще п'ятеро дітей. Два його брати – старший Степан і молодший Роман – також були активними діячами українського національно-визвольного руху в Східній Галичині¹.

Великий вплив на становлення його особистості мав батько Омелян, який був високоосвіченою людиною й політичним діячем, неодноразово обирався віце-маршалом повітової ради в Кам'янці-Струмиловій, а також родичі – відомий історик-москвофіл А. Петрушевич і провідник галицьких народовців Ю. Романчук, чоловік матеріної сестри.

* *Тимченко Роман Вікторович* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії Української революції 1917–1921 років Інституту історії України НАН України.

Початкову освіту Є. Петрушевич отримав у місцевій народній школі, продовжив навчання в Академічній гімназії Львова – єдиній тоді україномовній гімназії у Львові, а по її закінченні записався на правничий факультет Львівського університету. Уже тоді Євген брав активну участь у житті студентської молоді та належав до її провідників, очолював львівське «Академічне братство», яким постійно цікавилася польська поліція, вбачаючи в ньому підричника ідеологічних засад Польщі на західноукраїнських землях².

Після здобуття ступеня доктора права Є. Петрушевич проходив практику в директора товариства «Дністер» С. Федака³. Одружився з Леокадією Пуніцькою, донькою сокальського старости. Цікавим є те, що його мати Савина, і мати дружини – Адольфіна Беатріче, були рідними сестрами, а батько Леокадії ще й хрещеним батьком Євгена. Шлюби родичів заборонялися владою й церквою, хоча були й винятки. Євген і Леокадія отримали дозвіл на одруження від Галицького намісництва й від Перемишльської римо-католицької єпархії. У 1892 р. у них народився син Антін⁴.

1896 р. у Львові Є. Петрушевич відкрив адвокатську канцелярію, яку наступного року переніс до Сокаля. Уже в молоді літа він виявив неабиякі інтелектуальні, організаторські й лідерські здібності. За безпосередньої участі Є. Петрушевича в місті було засновано філію товариства «Просвіта», повітову касу ощадності, бурсу для дітей «Шкільна поміч», а також збудовано Народний дім. По всьому повіту відкривалися каси й читальні. Як адвокат, він неодноразово захищав селян від свавілля властей⁵. Діаспорний історик С. Ярославин відзначає: «Не було закутку в повіті, де не був би д-р Петрушевич, де б його люди не знали. Знаменитий організатор, прекрасний промовець, палкий оборонець селянства, він скоро здобув собі визнання серед українського населення»⁶.

У 1899 р. молодий правник вступив до Української народно-демократичної партії, а в грудні 1905 р. несподівано переїхав до Сколе, де працював до початку Світової війни. Слід відзначити, що про переїзд у 1905 р. пише відомий дослідник ЗУНР О. Павлишин, у той час як інші історики називають набагато пізніші дати – 1908 і навіть 1909 рр. На його думку, на це вплинув факт замовчування цієї події тогочасною пресою⁷. Дивним виглядає і те, що в 1906 р. Євген Омелянович ще обирався до Сокальської Повітової Ради від курії сільських громад.

У 1907 р. на виборах до австрійського парламенту від округу Сокаль-Радехів-Броди він отримав 32,9 % голосів, зайняв друге місце і став депутатом. Варто зауважити, що це був неабиякий успіх, оскільки у Сокальському повіті, як і в іншій північно-східній частині Східної Галичини, переважали москвофільські погляди. У 1908 р. Є. Петрушевич виступив із гострою промовою в австрійському парламенті, звертаючи

увагу на зловживання при виборах до Галицького сейму. Поступово він здобував парламентський досвід і наприкінці своєї каденції вже мав серед українського політикуму репутацію одного з найбільш опозиційних депутатів. У 1911 р., після розпуску парламенту, Є. Петрушевич на позачергових виборах був знову переобраний і залишався депутатом аж до розпаду Австро-Угорщини у 1918 р.⁸

Перебуваючи в Сколе разом із практикантами-правниками Т. Бекешем і Т. Ваньо, Є. Петрушевич заснував торговельну спілку «Єдність», філію Товариства «Просвіта», згодом став посадником (заступником бургомистра) міста. У 1910 р. його обрали послом Галицького крайового сейму. Будучи прекрасним оратором, вміючи переконувати соратників, він поступово займає позиції лідера серед українських депутатів. Невдовзі Є. Петрушевич стає заступником голови Українського сеймового клубу і розпочинає боротьбу за права українців у краї. У результаті безкомпромісного протистояння з поляками вдалося добитися змін у виборчому законодавстві (квота українців у сеймі збільшена до 62 депутатських місць із 241), а також отримати дозвіл австрійських властей на заснування українського університету у Львові не пізніше початку 1916 р.⁹

Однак у 1914 р. розпочалася Світова війна. Є. Петрушевич з боєм сприймав посилений тиск поляків на українців Східної Галичини, їхню масову депортацію. У 1916 р., під час виступу в парламенті, він так описав евакуацію населення Галичини в 1914 р., яку здійснювали військові власті на підставі польсько-австрійського розпорядження: «... не в самій евакуації головне зло. Головне лихо в переведенні евакуації. [...] Населення евакуйовано несподівано й безоглядно, без попереднього в'яснення, при чому евакуйованим не вільно було зробити кроку до власної хати, щоб забрати найконечніше одіння. [...] Не краща доля чекала евакуйованих на місцях призначення. Людей вивантажували серед поля, огороженого колючим дротом, приміщували в розвалених будинках, у цегельнях, в стайнях, шпихлірах, або на горищах фільварочних будинків, згодом у примітивних бараках. Люди гинули далі, з тією різницею, що до морозу й голоду приєдналися пошесні недуги – холера, тиф, дизентерія й інші»¹⁰.

У ході Першої світової війни Є. Петрушевич разом з К. Левицьким вступив до Загальної української ради (ЗУР), але згодом через лояльне ставлення організації до уряду залишив її лави. 5 листопада 1916 р. австро-угорська й німецька влади оприлюднили свої наміри – створення Польської держави. Імператор Франц-Йосиф надав право самоуправління полякам, яке перекреслювало сподівання західних українців поділити Галичину на дві частини. У відповідь ЗУР висловила протест, який не мав ніяких наслідків. Тому невдовзі Раду було ліквідовано, а політичний провід перейшов до створеної 8 листопада Української

парламентської репрезентації (УПР) на чолі з Ю. Романчуком. До неї ввійшли послы Галицького сейму й представники австрійського парламенту. У першій відозві УПР заявила, що український народ ніколи не зречеться національної автономії й не визнає польського панування в Наддністрянщині. Наступного року, 28 вересня 75-річний Ю. Романчук надіслав Є. Петрушевичу листа, в якому повідомляв, що передає йому свої повноваження¹¹.

Основним завданням нового голови УПР стала боротьба за відокремлення Східної Галичини від Польщі й поліпшення ставлення до українців із боку габсбурзької влади. З цією метою він провів кілька зустрічей із впливовими діячами Австро-Угорщини, підготував низку заяв, у яких обґрунтовував історичне право українців на державність у Наддністрянщині. 30 травня 1917 р., виступаючи на засіданні австрійського парламенту, вимагав відновлення Галицько-Волинської держави на основі принципу самовизначення підкорених народів¹². На червневому засіданні австрійського уряду виступили Ю. Романчук, М. Василько, К. Трильовський, які вимагали виокремлення всіх західноукраїнських земель в одну автономну одиницю в складі Габсбурзької монархії. А Є. Петрушевич заявив, що коли імперія «не хоче їх задержати, то нехай віддасть їх новій, з царських пут висвободженій Україні»¹³. Таким чином, галичани виступали за надання автономії краю в складі Австро-Угорщини, а в разі відмови прагнули об'єднання з Наддніпрянською Україною. Скоріше це нагадувало спробу досягнення власної мети шляхом тиску на австрійську владу.

Щоправда, завдяки активній діяльності Є. Петрушевича та інших представників західноукраїнського політикуму вдалося досягти зменшення утисків з боку австрійських чиновників та польської адміністрації, збільшити кількість українців на керівних посадах місцевих і регіональних установ, а головне – змінити пропольські налаштованого намісника краю Е. Діллера на ліберального К. Гуйна.

Революційні події в Російській імперії, створення Центральної Ради, проголошення Української Народної Республіки (УНР) незалежною державою й участь її представників на мирних переговорах у Бресті з країнами Четверного союзу, зокрема й Австро-Угорщиною, створили сподівання на покращення становища в західноукраїнських землях. Галицьку делегацію на конференцію очолив сам Є. Петрушевич, однак через непримириму позицію міністра закордонних справ Австро-Угорщини О. Черніна її не допустили до Бресту. Уенерівські дипломати, маючи зв'язки з головою УПР, все ж змогли включити в таємний додаток до мирного договору питання про утворення окремого коронного краю з українських земель Галичини й Буковини. Поляки, довідавшись про це, розгорнули потужний тиск на Відень, щоб не допустити виконання укладеного договору¹⁴.

За таких умов 25 лютого¹⁵ (за іншими даними – 25 березня)¹⁶ з ініціативи Є. Петрушевича у Львові відбувся з'їзд найвидатніших представників усіх українських партій Галичини. Це зібрання ухвалило резолюції з вимогами ратифікації Брестського договору Австро-Угорщиною, утворення з українських земель Галичини й Буковини окремого коронного краю та зупинення колонізації Холмщини. Однак під тиском поляків домовленості були анульовані Віднем в односторонньому порядку, а таємні додатки до Брестського договору спалені за згодою німецького міністерства закордонних справ, де вони зберігалися.

Тим часом у Києві 29 квітня 1918 р. відбувся переворот і до влади прийшов генерал П. Скоропадський, який проголосив утворення Української Держави у формі гетьманату. Приєднання всіх етнографічних українських земель наклало значний відбиток на формування закордонної політики його держави. Однак Галичина й Буковина, які за Брестською угодою мали увійти до окремого коронного краю у складі імперії Габсбургів, залишалися поза сферою інтересів П. Скоропадського через певну залежність його влади від Німеччини й Австро-Угорщини.

Державний переворот у Києві викликав певне занепокоєння галицького проводу. Делегація Президії УНР у складі Є. Петрушевича та Є. Левицького прибула до Берліна і 24 травня зустрілася з главою МЗС Німеччини Р. Кюльманом, де обговорили питання Брестського договору. Німецький політик запевнив, що державна самостійність України буде гарантована, а договір дотриманий, Галичина ж, за словами міністра, є внутрішньою справою Австро-Угорщини. Пізніше міністр закордонних справ імперії Габсбургів С. Буріан підтвердив це. Паралельно у Відні Є. Петрушевич почав контактувати з послами Української Держави А. Яковлєвим і В. Липинським¹⁷.

В умовах невдалого для Четверного союзу закінчення Першої світової війни розпочалася сесія австрійського парламенту. Голова Української парламентської репрезентації Є. Петрушевич на засіданні 4 жовтня звернув увагу на важке становище українців у складі Австро-Угорщини, сподіваючись, що саме вона стане союзом народів. Він наголошував, що українці втратять будь-яку надію на краще майбутнє в цій державі, якщо габсбурзький уряд не поділить Галичину. «[...] Ми, – зазначав Є. Петрушевич, – вже нині реклямуємо для себе нічо инше, як найсвятіше для кожного народа право на злучене всіх українських земель в одну українську независиму державу, і домагаємося прилучення всіх українських земель Австро-Угорської монархії, в сім числі також українських земель положених в Угорщині, до Української Держави»¹⁸. Таким чином, лідер західних українців виступав за перебудову Габсбурзької імперії на федеративних засадах. Лише у випадку анексії Східної Галичини Польщею він не виключав

об'єднання з Наддніпрянською Україною. Цього ж дня депутат сейму С. Вітик подав до палати послів заяву з вимогою припинити австро-угорську й німецьку окупацію українських земель, здійснену за умовами Брестського мирного договору.

Усвідомлюючи розпад імперії Габсбургів, 10 жовтня на засіданні УПР у Відні було вирішено скликати депутатів парламенту, крайових сеймів та по три представники від кожної політичної партії Галичини й Буковини з метою утворення конституанти й визначення долі краю.

Для порятунку Австро-Угорщини 12 жовтня 1918 р. цісар Карл запросив до себе провідників парламентських клубів, які мали дати свою оцінку політичній ситуації. Українців репрезентували Є. Петрушевич та К. Левицький, котрі заявили про бажання населення утворити самостійну українську державу й виступили проти приєднання навіть невеликої частини до Польщі. Пізніше К. Левицький так охарактеризував це засідання: «Цісарська аудієнція не вдовoliла нас, бо цісар Кароль не заявився за поділом Галичини»¹⁹. Щоб запобігти розпаду Габсбурзької монархії, 16 жовтня 1918 р. Карл був змушений видати маніфест про перебудову імперії на федеративних засадах, у якому підкореним народам надавалося право на самовизначення. Маніфест гарантував запровадження польської державності, а про долю українських земель у ньому не йшлося.

18 жовтня 1918 р. у Львові відбувся з'їзд українських депутатів обох палат австрійського парламенту та делегатів національно-демократичної, радикальної, християнсько-суспільної, соціал-демократичної партій. На ньому були присутні єпископат Української греко-католицької церкви та представники академічної молоді. Вони конституювалися як Українська Національна Рада (УНРада), президентом якої проголосили Є. Петрушевича.

На з'їзді «мужів довір'я», який відбувся наступного дня і відіграв роль конституанти, мали затвердити склад УНРади. На цьому засіданні вирішили не проголошувати негайної злуки з Наддніпрянською Україною. Є. Петрушевич пояснював це тим, що в «14 пунктах» повоєнного врегулювання В. Вільсона народам Австро-Угорщини гарантується право на самовизначення, Росія ж трактувалася, як єдиний народ і єдина держава. І внаслідок об'єднання Галичина могла б опинитися під її владою. Крім того, галицькі політичні діячі негативно ставилися до німецької окупації Наддніпрянщини й до нестабільного становища в краї, оскільки демократичні сили не приховували свого невдоволення політикою гетьмана. Проти цього рішення виступили соціал-демократи, які вимагали злиття українських земель і проведення соціальних реформ. Вони хотіли винести на обговорення постанову про негайне об'єднання Східної Галичини з Наддніпрянською Україною. Їх підтримали також представники студентства. Галицькі ж провідники в умовах

політичної невизначеності на Наддніпрянщині вирішили звести з'їзд до формальності, тому жодної постанови з цього питання не ухвалили. Очевидно, що за конкретних історичних умов втілення ідеї соборності для переважної більшості галицької еліти було несвоєчасним.

Також УНРада прийняла постанову про створення виконавчої делегації УНРади у Відні, галицької – у Львові, буковинської – у Чернівцях. Віденську очолив Є. Петрушевич і одразу ж вирушив до столиці Габсбурзької імперії вимагати справедливого рішення щодо самовизначення українців. Він до останнього вірив, що в умовах розпаду Австро-Угорщини їм законно передадуть владу у краї. Перебуваючи у Відні, 26 жовтня 1918 р. Є. Петрушевич направив ноту до президента США В. Вільсона з вимогою самовизначення галичан відповідно до розроблених ним принципів. У ній наголошувалося на національно-культурній ідентичності українського населення й підкреслювалося, що західноукраїнська держава сама в праві вирішити, чи «лишитись відтак самостійною або прилучитись до державної України»²⁰. У всякому разі представники УНРади продовжували відстоювати попередні позиції: спочатку – автономії у складі федеративної Австрії, а в разі відмови – союзу з Наддніпрянською Україною.

Є. Петрушевич намагався домовитися й з австрійським прем'єром М. Гусарком, останній навіть обіцяв, що намісником для Східної Галичини має бути українець, який за допомогою УНРади організує державну владу. Однак в умовах розпаду Австро-Угорщини відбулися зміни в уряді Австро-Угорщини. Прем'єром призначили Г. Лямаша, який обстоював ідею ліквідації імперії. Є. Петрушевич переконував нового голову уряду, що владу у Східній Галичині слід передати українцям. Однак прем'єр зволікав з офіційним розпорядженням, хоч і не заперечував цим вимогам.

Водночас поляки не втрачали віри в приєднання Східної Галичини до власної держави. Тому 28 жовтня 1918 р. на нараді в Кракові утворили Польську Ліквідаційну Комісію, яка мала була перебрати владу в Галичині від Австрії. Це підтверджує зміст телеграми начальника Головного штабу польських збройних сил у Варшаві Т. Розвадовського до польського військового коменданта Львова генерала Р. Лямезана²¹. До того ж, Рада Міністрів ухвалила рішення, де не заперечувала проти переходу краю до Польської держави, хоча й вказувала, що українська нація також має право створити самостійний державний організм. Однак у документі нічого не йшлося про характер розмежування українських та польських областей²².

31 жовтня парламентський посол Л. Цегельський повернувся з Відня і проінформував, що Австрія готова передати владу в Східній Галичині українцям. Офіційне ж повідомлення мало прийти наступного дня. Таким чином, хоча імперія вже майже розпалася, лідери УНРади

ще вірили в прихильність цісаря до української справи, тоді як інші народи активно виступали за створення незалежних держав – Південнослов'янської, Чехословаччини, Польщі.

Львівська делегація УНРади зажадала від австрійського намісника К. Гуйна, щоб той офіційно передав владу у Східній Галичині УНРаді, однак він відмовив, оскільки не мав офіційного документа з Відня. Реальна загроза захоплення поляками влади змусила УНРаду і старшин військового комітету прийняти рішення про збройне повстання. У ніч на 1 листопада команда українських воїнів зайняла казарми, усі державні установи й захопила владу в Львові. Це було абсолютною несподіванкою і для австрійського намісника К. Гуйна, і для коменданта Р. Пфєффера. 1 листопада К. Гуйн разом з іншими австрійськими чиновниками виїхав до Відня, а влада у Східній Галичині перейшла до заступника В. Децикевича, який передав її Українській Національній Раді.

Стрімкий розвиток подій поставив перед галицьким проводом ряд стратегічно важливих проблем, які потребували якнайшвидшого вирішення: проведення національно-державного будівництва та реформ, подолання етносоціальних протиріч, оборона власних земель від зазіхань поляків, які не змирилися з втратою владних прерогатив у краї. Уже 9 листопада 1918 р. створено уряд – Державний Секретаріат (згодом – Рада Державних Секретарів) на чолі К. Левицьким, а 13 листопада 1918 р. УНРадою ухвалено «Тимчасовий закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії», яким визначалася назва держави – Західно-Українська Народна Республіка, герб (зображення золотого лева на синьому фоні) та її кордони: «Простір Західно-Української Народної Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії, – то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимірією і Буковини, та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Марморош»²³. Таким чином було задекларовано створення в Європі ще однієї незалежної держави. До скликання Установчих зборів вища законодавча влада залишалася за УНРадою на чолі з Є. Петрушевичем. Також були прийняті закони про тимчасову адміністрацію областей ЗУНР та суд. Розпочалося вирішення соціально-економічних проблем, адже господарство Східної Галичини було зруйноване бойовими діями в період Першої світової війни.

Українсько-польське військове протистояння, що розпочалося 1 листопада 1918 р., завершилося відступом українських військ зі Львова в ніч на 22 листопада. Однак на інших ділянках фронту боротьба продовжувалася. Такий поворот змусив галичан звернутися за допомо-

гою до Директорії, війська якої вели успішні бойові дії проти гетьманату. Західноукраїнські посланці Л. Цегельський і Д. Левицький 1 грудня 1918 р. у Фастові уклали з представниками Директорії Передвступний договір про злуку УНР і ЗУНР, який започаткував процес об'єднання Західної й Наддніпрянської України в одну соборну державу. Початок співробітництва відкривав Галичині перспективу отримання військової допомоги, хоча галицькі делегати були не впевнені в стабільності влади Директорії та й до соціалістичних поглядів її керівників ставилися насторожено.

Через воєнні дії у Східній Галичині Є. Петрушевич довгий час не міг прибути до краю. Перебуваючи в столиці Австрії, він створив міністерства ЗУНР у Відні й Празі, дипломатичні представництва в Берліні й Будапешті, а також добивався швидшого повернення українських вояків із південних фронтів додому. Лише наприкінці 1918 р. йому вдалося приїхати в Україну, коли західноукраїнська влада вже перебувала у Станіславові, який на певний час став столицею ЗУНР.

2 січня в місті розпочалася сесія УНРади, де прийняли ряд принципово важливих рішень, серед яких – про ратифікацію Фастівської угоди: «Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення Українського народу проголошує торжественно зєдинене з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки і Української Народної Республіки»²⁴. Були затверджені й інші положення, які обговорювалися 1 грудня 1918 р. у Фастові. Законодавча влада в Галичині до Установчих зборів мала належати УНРаді, а цивільна й військова адміністрація – Раді Державних Секретарів. 4 січня на сесії був створений колегіальний орган – Виділ Української Національної Ради на чолі з Є. Петрушевичем, який складався з 9 членів та голови. На його функціонуванні наполягав сам Президент УНРади, бо через чисельність Національної ради та військові дії не всі її представники могли зібратися на засідання²⁵.

На сесії Є. Петрушевич виголосив палку промову щодо об'єднання з УНР. «Сьогоднішній крок, – говорив президент УНРади, – піднесе нашого Духа і скріпить наші сили. Від сьогоднішнього дня існує тільки одна Українська Народна Республіка. Нехай вона живе»²⁶. Ці слова були далекими від справжніх переконань Є. Петрушевича, оскільки в майбутньому він дотримуватиметься позицій широкої автономії, чи, навіть, незалежності ЗУНР. До речі, у процесі підготовки Ухвали УНРади Є. Петрушевич висловився проти негайної й цілковитої злуки з причини більшовицької загрози. Він застерігав учасників засідання: «Може наступити зміна в міжнародній політиці і можуть прийти до влади ще Габсбурги. Ми повинні призадуматися, що ми маємо тоді діяти, як вони почали би реставрувати Австрію і зажадати прилучення Галичини назад до австрійської монархії»²⁷.

Врешті 22 січня 1919 р. відбулася історична подія – УНР і ЗУНР задекларували об'єднання в одну соборну державу. Відповідно до умов злуки Західно-Українська Народна Республіка стала Західною областю УНР (ЗОУНР) з широкою політичною автономією до скликання Установчих зборів. Є. Петрушевич на урочистості до Києва не поїхав, а відправив делегацію на чолі з Л. Бачинським.

Наступного дня для визначення форми як центральної, так і місцевої влади Директорія УНР скликала Трудовий Конгрес. У результаті дискусії 28 січня 1919 р. був ухвалений закон про форму української влади. У зв'язку з важкою військовою ситуацією за Директорією залишалася верховна влада в Україні, склад якої мав поповнити один представник ЗУНР.

Взимку 1919 р. війна галичан з поляками набула затяжного характеру. Для вирішення українсько-польської проблеми в лютому 1919 р. прибула місія від Антанти Ж. Бартелемі. Антантівська делегація пропонувала сторонам перемир'я, за яким галичани втрачали нафтовий Дрогобицько-Бориславський басейн і мали відмовитися від претензій на місто Львів. Звісно, на такі умови керманіч ЗУНР погодитися не міг. У ході переговорів Є. Петрушевич зустрівся з Головним Отаманом УНР С. Петлюрою. Останній переконував Президента УНР ради прийняти запропоновані Антантою пропозиції, але Є. Петрушевич не змінив свого рішення.

10 березня Виділ УНР ради своїм рішенням призначив Є. Петрушевича представником ЗОУНР у Директорії. Наступного дня до Наддніпрянщини виїхала галицька делегація з метою ознайомлення з політичним і міжнародним становищем та для налагодження адміністративних і фінансових справ. 15 березня у Проскуріві відбулося перше й останнє її засідання в повному складі. Пізніше цей орган вже ніколи не збирався в такому представництві, бо частина її членів на чолі з С. Петлюрою опинилася в Рівному, а Є. Петрушевич і О. Андрієвський самостійно займалися державними справами в Станіславові. Галицькі лідери не сприймали соціалістичну ідеологію Директорії, водночас наддніпрянці не могли погодитися з незалежним становищем ЗОУНР і весь час намагалися обмежити її автономію. З цією метою була створена спеціальна ревізійна комісія, а прем'єр УНР Б. Мартос зволікав із наданням фінансової допомоги уряду ЗОУНР. Крім того, у Східній Галичині діяв Селянсько-робітничий союз (СРС), який критикував діяльність УНР ради і Є. Петрушевича. Соціалістичні партії Наддніпрянської України, що перебували в УНР при владі, активно підтримували діяльність СРС.

Відносини між Є. Петрушевичем і С. Петлюрою ще більше загострилися після спроби державного перевороту 29 квітня 1919 р. на чолі з В. Оскілкою. Заколотники вимагали призначити Є. Петрушеви-

ча тимчасовим президентом України до скликання Установчих Зборів, передати всю повноту військової влади командувачеві Української галицької армії генералу М. Омеляновичу-Павленку, усунути від керівництва військовими справами С. Петлюру, створити коаліційний уряд із представників Західної області УНР і УНР. Проте військо не підтримало отамана, а виступ був нейтралізований контррозвідкою С. Петлюри. В. Оскільки висунули звинувачення в державній зраді, і він утік до Польщі. У середині травня Головний Отаман вимагав від галицького керівництва розпочати наступ проти більшовиків, однак Галицька армія не виконала розпоряджень С. Петлюри, водночас сама продовжувала відступати під натиском поляків.

Відносини між лідерами УНР і ЗУНР остаточно погіршали, коли 9 червня 1919 р. Є. Петрушевича проголосили Диктатором²⁸. За переконанням О. Павлишина, правова колізія цього акту полягала у тому, що надання надзвичайних повноважень не були передбачені законами ЗУНР. Інша ознака нелегітимності постанови – від імені уряду документ підписали лише троє міністрів і сам Є. Петрушевич²⁹. Звісно, такий перебіг справ викликав велике невдоволення наддніпрянців. На нашу думку, цей крок не мав принципового значення, адже вирішальне слово в ухвалах наддністряньського уряду й так належало голові УНР-Ради. Однак ці дії серйозно підривали престиж Директорії й особисто С. Петлюри, бо були прийняті без його відома. Унаслідок цього Є. Петрушевича було позбавлено формального членства в Директорії, а колишній старшина УСС І. Сіяк навіть хотів заарештувати Диктатора за допомогою залізничного куреня. Контroversійним кроком було створення 4 липня в уряді УНР міністерства у справах Галичини, яке очолив галицький соціал-демократ С. Вітик³⁰.

У день проголошення Є. Петрушевича Диктатором відбулася ще одна знакова подія. Полковника П. Болбочана звинуватили у спробі «державного перевороту». Середовище, наближене до оточення Головного Отамана, пов'язувало його з Є. Петрушевичем. Однак, на нашу думку, це була сфабрикована справа, яка ніякого відношення до Диктатора не мала, адже сам П. Болбочан мав змогу втекти, але не став цього робити, щоб довести свою невинність. Цю проблему детально вивчали (висвітлили) українські вчені В. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронська.³¹

25 червня Антанта уповноважила польську армію продовжити військові операції аж по річку Збруч. Через три дні на галицький фронт було перекинуто кілька добре озброєних дивізій під проводом маршала Ю. Пілсудського. Виснаженість, нестача боєприпасів змусили Галицьку армію відступати у східному напрямку. Не в кращому становищі перебувала армія УНР через наступ більшовиків. Тому С. Петлюра вирішив йти на примирення з Є. Петрушевичем. Головний Отаман разом із міністрами двічі їздили до Диктатора і намагалися умовити його до

переводу УГА за Збруч. Є. Петрушевич, насамперед, ужив заходів для з'ясування можливості переходу до Румунії. Виконуючий обов'язки військового міністра В. Курманович радив Галицькій армії відійти в Карпати. Є. Петрушевич розглядав і можливість союзу з більшовиками, але радянська сторона висунула неприйнятні умови. Тому Диктатор вирішив шукати порятунку за Збручем, однак при умові, що в скорому часі буде ліквідовано Міністерство у справах Галичини. Уповноважені Диктатора С. Голубович та І. Мирон приїжджали до Кам'янця-Подільського. Внаслідок тривалих перемовин сторони уклали угоду про перехід УГА р. Збруч.

16 липня 1919 р. розпочалася переправа Галицької армії на територію Великої України, яка відкрила нову сторінку в історії визвольних змагань. Уперше від створення ЗУНР і відновлення УНР обидва політичні проводи опинилися на спільній території. 18 липня С. Петлюра запросив до себе на урочистий прийом Є. Петрушевича з воєначальниками УГА. 20 липня на честь прибуття галичан відбувся урочистий вечір у міському театрі Кам'янця-Подільського. Після вистави з вітальними промовами до присутніх звернулися С. Петлюра та Є. Петрушевич, які намагалися демонструвати порозуміння, але насправді прослідковувалася різновекторність позицій обох лідерів. До того ж, прибуття до Наддніпрянщини Галицької армії й уряду не позбавило численних протиріч, що існували між проводами українських республік. Так, приїзд Є. Петрушевича до Кам'янця-Подільського надав наснаги консервативним і правим політичним силам, які сформували Український національно-державний союз (УНДС), котрий критикував соціалістичну політику Директорії й Ради Народних Міністрів УНР. У своїй діяльності «права» опозиція тісно співпрацювала з галицьким керівництвом і намагалася його використати для повалення наддніпрянської влади.

Галицькі соціалісти С. Вітик і О. Безпалко, навпаки, стали публічно виступати за ліквідацію диктатури й уряду ЗОУНР й створення єдиного українського владного центру. Є. Петрушевич, не виключаючи збройного перевороту, наказав галицьким частинам розташуватися в районі Кам'янця-Подільського. Зважаючи на це, С. Петлюра направив Диктатору листа, у якому закликав звільнити район міста від бригади УСС, щоб покласти край небажаним розмовам, які не дають можливості працювати на користь держави. Та Є. Петрушевич не погодився через небезпечні чутки про замах на галицький уряд і можливий несподіваний наступ поляків³². Хоча сам Диктатор не перебував постійно у місті, а виїжджав на наради до Вінниці, відвідував частини Галицької армії на фронті.

Незважаючи на дислокацію обох урядів у Кам'янці-Подільському, так і не було організовано спільного управління ні державою, ні армією. Новоутворений Штаб Головного Отамана (ШГО) відігравав лише

координуючу функцію, рішення якого нерідко порушували і Начальна Команда Галицької армії, і Штаб Дієвої армії.

За допомогою економічних важелів наддніпрянський уряд намагався взяти під свій контроль УГА, однак Є. Петрушевич цілком усвідомлював, що втрата керівництва над армією призведе до краху його політичної кар'єри. Під час вибору нової військової цілі для наступу українських армій також не було єдності. Є. Петрушевич обстоював ідею походу на Одесу, бо там передбачався незначний опір і перспектива морем отримати допомогу амуніцією та боєприпасами. Однак, за наполяганням С. Петлюри, 12 серпня ШГО видав наказ про наступ українських армій, де основним напрямом удару визначено взяття Києва, а побічним – Одеси³³. Похід об'єднаних українських армій на Київ став вершиною спільної боротьби за незалежність. Проте одночасно з українцями до міста вступили білогвардійські загони на чолі з М. Бредовим. На пропозицію укласти перемир'я і встановити демаркаційну лінію російський генерал зазначив, що влади С. Петлюри не визнає і вважає його зрадником батьківщини, а переговори буде вести тільки з галичанами. Командувач київською операцією генерал А. Кравс вирішив укласти з білогвардійцями перемир'я і відступити з міста.

Після залишення українськими військами Києва ситуація погіршилася: з'явився новий ворог – Збройні війська Півдня Росії на чолі з А. Денікіним. Складна міжнародна ситуація негайно вимагала єдності в діяльності обох урядів. 22 вересня 1919 р. було перехоплено наказ Денікіна про наступ Добрармії на українські війська, а 24 вересня було оголошено маніфест, який закликав українців до боротьби з білогвардійцями. Підпис під маніфестом поставили і С. Петлюра, і Є. Петрушевич. Однак, навіть у такий критичний час на перший план вийшли особисті амбіції обох лідерів, а не інтереси об'єднаної України. С. Петлюра продовжував орієнтуватися на Польщу, а Є. Петрушевич намагався врятувати залишки УГА ціною об'єднання з новими ворогами – Добровольчою армією. Врешті 6 листопада на ст. Зятківці Начальна Команда УГА уклала сепаратну угоду з представниками А. Денікіна³⁴. Такий перебіг подій викликав шквал критики на адресу керівництва Галицької армії та Диктатора з боку наддніпрянських політиків і військових. С. Петлюра, дізнавшись про «зраду», вимагав від Є. Петрушевича розстрілу командувача УГА М. Тарнавського. Однак Диктатор відмовив, посилаючись на європейські закони. Він вважав, що подальшу долю генерала має вирішити суд, чинність договору публічно скасував.

Командувача УГА та осіб, які брали активну участь в укладанні угоди з Добрармією, арештували. Суд над М. Тарнавським і А. Шамаком відбувся 13–14 листопада у Вінниці. Їх понизили в посадах, але реабілітували. Навряд чи вони укладали угоду з Добрармією з власної ініціативи, адже Є. Петрушевич намагався якнайшвидше ліквідувати

протиденікінський фронт. Та й М. Тарнавський на судовому засіданні підтверджував, що підписував договір із відома Є. Петрушевича, який дав згоду на переговори ще на нараді в Жмеринці³⁵.

Отже, складне становище Галицької армії змусило її командування піти на зухвалий крок – угоду з А. Денікіним. Представники Наддніпрянщини розцінювали це як відречення від Акту злуки, а галичани – єдиний можливий варіант урятувати й реорганізувати залишки армії. Оцінюючи дії уряду ЗУНР (ЗОУНР), слід мати на увазі, що в цей час С. Петлюра вів переговори з Польщею – найпершим ворогом галичан.

12 листопада 1919 р. Рада Народних Міністрів запропонувала Диктатору підпорядкувати Галицьку армію Головній команді УНР, тобто С. Петлюрі, але хворий Є. Петрушевич, не виключаючи арешту, виставив охорону з вірних стрільців. Він категорично відмовився передати команду Головному Отаману. З огляду на важке становище, Диктатор перестав вірити у відбудову України й зробив певні висновки: «Сьогодні думати про самостійність України є прямо фантазія. Ми не доросли до самостійности (!), тому на разі мусимо погодитися на мою думку тільки на автономію. Самостійну Укр[аїнську] Державу ми зможемо добудувати аж за кілька десятків літ»³⁶. Владні кола ЗОУНР повідомили умови порозуміння з наддніпрянцями: вимагали включення галичанина до складу Директорії, усунення С. Петлюри від оперативних справ, реорганізації уряду з наданням галичанину посади міністра фінансів.

Цього ж дня відбувся останній виступ Є. Петрушевича перед старшинами, у якому він відзначив, що повністю підтримує союз із Добровольчою армією. На це вплинула інформація, отримана з Парижу від В. Панейка, який перебував там на Мирній конференції щодо підписання договорів із переможеними державами. Мова йшла про необхідність переговорів з небільшовицькими колами Росії.

Довідавшись про небезпеку захоплення Кам'янця-Подільського поляками, Диктатор через Румунію виїхав до Відня й продовжував свою діяльність в еміграції. У столиці Австрії 25 липня 1920 р. Є. Петрушевич створив новий закордонний уряд – Колегію Уповноважених Диктатора ЗУНР (К. Левицький, С. Витвицький, О. Назарук, Р. Перфецький та інші), який піклувався західноукраїнською еміграцією, займався виробленням основ державного ладу Східної Галичини, кодифікацією права³⁷. Однак головний напрям роботи полягав у боротьбі проти постанов Найвищої Ради щодо окупації Східної Галичини й прийнятого 20 листопада 1919 р. проекту «Статуту для Східної Галичини», який надавав Польщі мандат на управління краєм упродовж 25 років. З метою обговорення цього документа й укладеної А. Лівицьким у Варшаві декларації про поступки УНР на користь поляків 9–17 грудня у Відні відбулася широка нарада членів УНРади та дипломатичного керівництва за кор-

доном. Незважаючи на контакти наддніпрянського уряду з поляками, учасники зібрання вирішили, що «українці Західної Области хочуть ділити долю з Придніпрянською Україною і з нею разом сполучатися в цій державно-правовій формації»³⁸. Це свідчить, що Є. Петрушевич залишався на соборницьких позиціях, незважаючи на неприйнятну для галичан декларацію А. Ливицького. Деякі вчені висловлюють думки, що в грудні 1919 р. Є. Петрушевич денонсував Акт злуки. Однак пізніше він стверджував: «Не було ніякої постанови. Дану властиву назву ЗУНР прийняла Диктатура назад по заключенню Петлюрою звітної угоди з Польщею, котрим іменем Диктатури зрікся в користь Польщі всіх прав до Західної України висказуючи своє повне *désintéressant* (незацікавленість – *P. T.*), чим фактично анулював потвержену Трудовим Конгресом злуку і змусив Західну Україну обороняти свою незалежність проти Польщі самій»³⁹.

Незважаючи на складне міжнародне становище, Є. Петрушевич все ще сподівався на справедливе розв'язання галицької проблеми. Він відвідує Париж і Лондон для налагодження контактів із провідними діячами цих країн. Під час спілкування з численними європейськими дипломатами зазначав, що прийнятий «Статут» відбирав право галичан на самовизначення на довгих 25 років, і наголошував на необхідності визнання української державності у Східній Галичині. Під час перебування в столиці Франції Є. Петрушевич виступив за ліквідацію Українського Національного Комітету⁴⁰ й відкинув ідею порозуміння з найбільшовицькими колами Росії, оскільки реальні можливості здолати Червону армію у них танули.

Є. Петрушевич з боєм сприйняв Варшавську угоду Ю. Пілсудського й С. Петлюри. У численних зверненнях до населення Східної Галичини він наголошував, що лише уряд ЗУНР в екзилі є законною владою краю. Спільний польсько-український наступ проти більшовиків виявився короткочасним, і союзні війська почали відступати. У момент просування Червоної армії до Варшави в бельгійському курорті Спа відбулася конференція, де обговорювалося питання Східної Галичини. Польський прем'єр В. Грабський перед виїздом на форум просив С. Витвицького передати Є. Петрушевичу, що Польща може погодитися на окремішність Галичини у федерації з Польщею, із застереженням окремого статусу для міста Львів. Однак Диктатор був послідовним противником польсько-українського союзу⁴¹.

10 липня 1920 р. Найвища Рада домовилася з Польщею про скликання європейського форуму в Лондоні з метою вирішення спірних питань на сході Європи. У Є. Петрушевича з'явилася певна надія, оскільки для участі в зібранні була запрошена й західноукраїнська делегація. Водночас, уперше говорилося про т. зв. «лінію Керзона», кордон між Польщею й більшовицькою Росією, де Східна Галичина, за винятком

Перемишля, не входила до складу Речі Посполитої. Однак через відмову Радянської Росії зупинити наступ на поляків і взяти участь у врегулюванні територіальних протиріч, конференція в Лондоні так і не відбулася⁴².

Зазнавши поразки під Варшавою, уряд більшовиків вирішив якнайшвидше укласти мир із Польщею. 21 вересня 1920 р. у Ризі розпочалися переговори між представниками Радянської Росії, Польщі й Радянської України. Є. Петрушевич направив туди і західноукраїнську делегацію на чолі з К. Левицьким. Вона не брала безпосередньої участі в переговорному процесі, але у випадку потреби мала здійснювати акції протесту. Є. Петрушевич вважав, що в разі визнання Східної Галичини за Польщею, факт участі наддністрянських дипломатів міг зашкодити галицькій справі на міжнародній арені. Представникам ЗУНР заборонялося вступати у відносини з польськими делегатами, але дозволялося встановлювати зв'язки з більшовиками. Кремль був також зацікавлений у контактах із посланцями Є. Петрушевича, оскільки намагався позбавити підтримки С. Петлюри й уряду УНР галицькими діячами⁴³.

Врешті голова радянської делегації А. Йоффе оголосив заяву про необхідність проведення плебісциту в Східній Галичині. Однак, зустрівши впертий опір поляків, більшовицькі дипломати погодилися на лінію кордону, за якою цей край залишався в складі Польщі. Природно, що Ризький договір викликав невдоволення західноукраїнських дипломатів і Є. Петрушевича.

Водночас, влітку 1920 р. Є. Петрушевич зустрічався з Президентом Чехословаччини Т. Масариком та її прем'єром В. Тусаром із метою відновлення ідеї галицько-чехословацької конфедерації. Однак вона не мала підтримки серед впливових дипломатичних кіл Європи, а після ліквідації територіального конфлікту з Польщею Чехословаччина перестала цікавитися проблемою Східної Галичини, тому спроби порозумітися з чехословацьким урядом завершилися для Диктатора невдало⁴⁴. Наприкінці осені він із соратниками виїхав до Женеви, де мав контакти із представниками провідних європейських держав. 12 грудня 1920 р. відбулася зустріч із представниками Президії Ліги Націй, яким була вручена нота з вимогою визнання незалежності Східної Галичини, відповідні меморіали й документи про ситуацію у краї⁴⁵.

Активна дипломатична діяльність Є. Петрушевича не залишилася поза увагою світової спільноти. У лютому 1921 р. Ліга Націй прийняла рішення, у якому визначала Польщу тимчасовим окупантом Східної Галичини за умови, що сувереном краю є Антанта, і рекомендувала Раді Амбасадорів призначити спеціальне засідання у справі цієї території. Для Є. Петрушевича це був великий дипломатичний успіх. Аби краще зорієнтувати європейських політиків, він розробив проект конституції, надаючи широкі права й свободи всім народам, що населяли край. Та-

ким чином, Диктатор намагався продемонструвати європейський вибір західноукраїнської влади. За ініціативи уряду галицькі українці бойкотували вибори до польського сейму та призов до війська⁴⁶.

Є. Петрушевич продовжував надсилати численні ноти до Антанти про терор польських окупантів у краї, безправне становище українського населення, неправомірність польського режиму в Східній Галичині. Ціною неймовірних зусиль йому вдалося включити східно-галицьке питання до міжнародної конференції в Генуї (квітень 1922 р). З цією метою він разом із делегацією поїхав на цей форум, але її не допустили до участі в безпосередніх переговорах. Тому західноукраїнські дипломати проводили численні кулуарні зустрічі з впливовими європейськими політиками, на ім'я конференції подали дві ноти й вісім справ із документами й матеріалами про польський терор українського населення в Наддністрянщині. Вони вимагали визнання незалежної галицької української держави. Однак обговорення проблем Східної Галичини було зірване⁴⁷.

У Генуї Є. Петрушевич зустрічався й з представниками Радянської України, зокрема з Х. Раковським. Більшовики весь час слідкували за українським визвольним рухом в еміграції. Їм було добре відомо про розрив Є. Петрушевича з С. Петлюрою, непроті взаємини з Є. Коновальцем і негативне ставлення лідера ЗУНР до Польщі, з якою в Радянській Росії склалися напружені відносини. Тому Кремль був зацікавлений у співробітництві із західноукраїнським керівником. Було укладено угоду про координацію дій, яку голова УНРади волів засекретити. Перші ж перемовини представників ЗУНР і більшовиків відбулися у Копенгагені, де О. Назарук і Л. Мишуга зустрілися із заступником наркома закордонних справ СРСР М. Літвіновим. Пізніше контакти з радянськими представниками підтримувалися через Я. Біберовича, а влітку 1922 р. у Відні переговори з Є. Петрушевичем вів представник УСРР Ю. Коцюбинський.

Велику надію Диктатор покладав на Ватикан. Він прагнув переконати Папу Римського, що католицька церква в незалежній Галицькій державі стане державною релігією й посередником в об'єднанні православної сходу з папським престолом⁴⁸.

На листопад 1922 р. польська влада призначила вибори до Сейму та Сенату, які мали остаточно переконати світ, що населення Східної Галичини добровільно визнає його владу. Це викликало великий спротив серед українців. 15 серпня Є. Петрушевич у зверненні до Антанти наголошував, що українське населення не братиме участі у виборах через терор польської окупаційної влади у Східній Галичині⁴⁹. У черговому зверненні від 28 вересня він вимагав ліквідації воєводської автономії й вирішення проблеми української державності. До ноти також додав проект державного устрою незалежної Галицької республіки⁵⁰.

Є. Петрушевич відкрито закликав місцеве українське населення не визнавати ці вибори й бойкотувати їх.

Незважаючи на всі політичні заходи Варшави за негласної підтримки Антанти, уряд ЗУНР все ще не втрачав віри у позитивне вирішення галицької проблеми на міжнародному рівні. 5 березня 1923 р. Є. Петрушевич звернувся до Антанти з проханням створити в Східній Галичині українську державу під протекторатом Ліги націй. Однак усі дипломатичні заходи лідера ЗУНР були перекреслені, коли 15 березня Рада Амбасадорів Антанти ухвалила рішення про анексію Східної Галичини Польщею⁵¹. У відповідь Є. Петрушевич ще направив ряд заяв до Парижа й Ліги Націй, однак вони, як і більшість попередніх, не мали вагомих наслідків. Тому 30 квітня лідер ЗУНР розпустив екзильний уряд, залишивши за собою право представляти інтереси західноукраїнських земель, і під тиском австрійських властей переїхав до Берліна, де розпочав видавництво тижневика «Український прапор». У 1926 р. він став ініціатором створення Колегії Політичного Центру Західної України.

Саме в той час Є. Петрушевич починає схилитися до думки про контакт із більшовиками, особливо це стало помітно на фоні масової «українізації» УСРР. Він неодноразово відвідував радянське посольство, зустрічався з повпредом М. Крестінським. Проте, за свідченнями діаспорного історика С. Ярославина, така позиція Є. Петрушевича була швидше вимушеною, аніж свідомою: «[...] та помилка не впливала ані з його світопогляду, ані з його суспільно-політичних переконань, а також не була подиктована ніякими егоїстичними чи матеріальної натури мотивами, а виключно журбою про дальшу долю галицьких Українців»⁵². У цілому з цією думкою можна погодитись, однак прямі грошові субсидії радянської сторони Є. Петрушевичу, здійснювані через спецслужби, залишають певні запитання морально-політичного плану⁵³. З іншого боку, Польща захопила Східну Галичину за безпосередньої підтримки провідних європейських держав, на які до останнього покладав надії західноукраїнський лідер, а більшовицька Росія частково лібералізувала національне життя в Радянській Україні. Очевидно, цим, а також скрутним фінансовим становищем пояснюються мотиви радянофільської орієнтації Є. Петрушевича. Його прихильники в 1927 р. створюють у Східній Галичині Українську партію праці, яку очолив В. Будзиновський. Ця партія зайняла відверто радянофільські позиції і стояла за всебічну підтримку Є. Петрушевича.

За московську орієнтацію Диктатора засудила Українська Військова організація (УВО) на чолі з Є. Коновальцем – нелегальна військова революційно-політична формація, створена з ініціативи колишніх старшин різних українських армій. Відносини Є. Петрушевича з Є. Коновальцем погіршилися, коли перший хотів далі боротися проти Польщі,

спираючись на УСРР, а більшовики обіцяли допомогу за умови підпорядкування УВО Диктатору й усунення Є. Коновальця. Більшість членів УВО відстоювала соборницький принцип. Зрештою це протистояння привело до розколу УВО. Прихильники Є. Петрушевича утворили Західноукраїнську народно-демократичну організацію (ЗУНРО) на чолі з О. Думіним, яка згодом розпалася, оскільки не змогла конкурувати з УВО. Згодом УВО виступила ініціатором об'єднання різних націоналістичних груп в одну політичну організацію. У 1929 р. виникла Організація українських націоналістів (ОУН) на чолі з Є. Коновальцем, що ставила за мету встановлення незалежної соборної національної держави на всій українській етнічній території.

Питання, коли Є. Петрушевич усвідомив суть радянського режиму, за міркуванням історика О. Павлишина, залишається відкритим. На відміну від більшості українських активістів в еміграції, він жодним чином прилюдно не відреагував на повідомлення про голод у Радянській Україні. Уперше негативно оцінив зовнішню політику більшовиків у 1936 р. у листі до Л. Мишуги. Тоді всі контакти Є. Петрушевича і радянських дипломатів припинилися⁵⁴. Щоправда, хворий Диктатор уже був не цікавий для СРСР.

Останні роки Є. Петрушевич прожив у Берліні за сприяння колишнього гетьмана П. Скоропадського, співпрацював з Українським національним об'єднанням та іншими емігрантськими установами. У цей час, коли в 1938 р. більшовицький агент П. Судоплатов вбив Є. Коновальця, провід ОУН перейшов до А. Мельника, який ще не мав беззаперечного авторитету серед оунівців. І тоді, для скріплення позицій А. Мельника, один із лідерів Фронту національної єдності – легальної української націоналістичної організації, що почала зближення з ОУН – Д. Паліїв звернувся за підтримкою до Є. Петрушевича. Колишній очільник ЗУНР спеціальним документом призначив А. Мельника провідником колишніх вояків УГА, які мешкали в Західній Україні. Цей заповіт був відомий лише вузькому колу діячів. Щоб не наразити А. Мельника на репресії з боку спецслужб, текст призначення так і не був оприлюднений⁵⁵.

22 листопада 1938 р. Є. Петрушевич листом привітав А. Волошина з нагоди проголошення автономії Карпатської України у складі Чехословаччини, водночас висловив тривогу з приводу передачі Угорщині частини українських земель Закарпаття. У вересні 1939 р., коли Німеччина напала на Польщу, він написав меморандум до нацистського уряду про самостійницькі прагнення українців. Однак реалізація пакту Ріббентропа-Молотова не була сумісною з українським державницьким проектом.

29 серпня 1940 р. важко хворий (після важкої хвороби) Є. Петрушевич помер у містечку Гермсдорф поблизу Берліна й був похований

на Берлінському цвинтарі римо-католицької катедри св. Ядвіги. Хоч у Німеччині й була тоді численна українська діаспора, але на кладовище з'явилося небагато людей, не схилялись перед його домовиною прапори й не дефілювали учасники визвольних змагань. Пам'ятник на могилі поставили лише в 1959 р. завдяки зусиллям торонтського Об'єднання українських правників, а 2002 р. відбулося перепоховання праху Є. Петрушевича на Личаківське кладовище у Львові.

Таким чином, Є. Петрушевич залишив помітний слід в історії України. Він був великим патріотом свого краю, свого народу, своєї держави – Західно-Української Народної Республіки. Завдяки авторитету й виваженій політиці УНРади на західноукраїнських землях ішов процес поступових конституційних змін за демократичним принципом, фактично були відсутні будь-які прояви анархії, притаманні УНР. Йому можна закидати окремішність Західної області в соборній моделі України, угоду Галицької армії з А. Денікіним, гіперболізовану довіру Антанті, але в час відсутності будь-якої підтримки ззовні, негативного ставлення провідних європейських держав до українського визвольного руху було важко знайти інший вихід. Попри все, Є. Петрушевич – це постать, без якої важко уявити розвиток Української революції та створення Західно-Української Народної Республіки й намагання заснувати соборну державу.

¹ Коритко Р. Євген Петрушевич – президент ЗУНР // Літопис Червоної калини. 1991. № 1. С. 12.

² Сопівник Р. В. Громадсько-політична діяльність Є. Петрушевича: пошуки виховного ідеалу. Київ, 2016. С. 19.

³ Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання добитися волі для Галицької землі, 1918–1939. Торонто, 1965. С. 5.

⁴ Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940): ілюстрований біографічний нарис. Львів, 2013. С. 60–62.

⁵ Панчук А., Красівський О. Президент Західно-Української Народної Республіки (Євген Петрушевич) // Українська ідея: постаті на тлі революції. Київ, 1994. С. 157.

⁶ Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях 1918–1923. Філадельфія, 1951. С. 18–19.

⁷ Павлишин О. Знач. твір. С. 79.

⁸ Литвин М., Науменко К. Євген Петрушевич // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Уряди. Постаті. Львів, 2009. С. 244–245.

⁹ Турчин А. Євген Петрушевич. URL: http://www.sokal.lviv.ua/history-postati_p_e.html (дата звернення: 20.04.2018).

¹⁰ Цит. за: Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.: у 2-х т. Том 1. Львів, 1998. С. 26–27.

¹¹ Західно-Українська Народна Республіка: ілюстрована історія. До 90-річчя утворення. Львів, Івано-Франківськ, 2008. С. 110.

- ¹² Шевчук С. Зазнач. твір. С. 24.
- ¹³ Свобода. 1917. 23 червня.
- ¹⁴ Тищик Б. Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923 рр.). Історія держави і права. Львів, 2005. С. 120.
- ¹⁵ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Т. 1. Івано-Франківськ, 2001. С. 80–84.
- ¹⁶ Левицький К. Великий зрив: (До історії укр. державності від берез, до листоп. 1918 р. на підставі споминів та документів). Львів, 1931. С. 10–12.
- ¹⁷ Павлишин О. Зазнач. твір. С. 130.
- ¹⁸ Українське слово. 1918. 10 жовтня.
- ¹⁹ Цит. за: Лозинський М. Галичина в роках 1918–1920. Нью-Йорк, 1970. С. 28.
- ²⁰ Українське слово. 1918. 11–12 листопада.
- ²¹ Лозинський М. Зазнач. твір. С. 37.
- ²² Павлишин О. Зазнач. твір. С. 139–140.
- ²³ Діло. 1918. 15 листопада.
- ²⁴ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали: в 5 т. Т. 2. С. 142.
- ²⁵ Там само. Т. 1. С. 151–152.
- ²⁶ Цит. за.: Ярославин С. (І. Сохоцький) Визвольна боротьба на Західно-українських землях у 1918–1923 роках. Філадельфія, 1956. С. 92.
- ²⁷ Цит. за: Павлишин О. Зазнач. твір. С. 165.
- ²⁸ ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 2192. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 13.
- ²⁹ Павлишин О. Зазнач. твір. С. 210–211.
- ³⁰ Вісник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. 1919. 1 серпня. Вип. 28. С. 202.
- ³¹ Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника: наукове видання. Київ, 2009. 426 с.
- ³² ЦДАВО України. Ф. 2192. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 119–120.
- ³³ Там само. Спр. 5. Арк. 151.
- ³⁴ Там само. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 9–9зв.
- ³⁵ ЦДАЛ України (Центральний державний історичний архів України, м. Львів). Ф. 581. Оп. 1. Спр. 149. Арк. 1.
- ³⁶ Боротьба. 1919. 14 листопада.
- ³⁷ Ярославин С. Зазнач. твір. С. 74.
- ³⁸ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали: в 5 т. Т. 2. С. 421.
- ³⁹ Цит. за: Павлишин О. Зазнач. твір. С. 259–260.
- ⁴⁰ Комітет утворився у грудні 1919 р. у результаті розколу української делегації в Парижі. До нього входили галичани і виступали за об'єднання всіх українських земель під егідою одного уряду у складі федеративної Росії.
- ⁴¹ Павлишин О. Зазнач. твір. С. 275.
- ⁴² Дацків І. Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. Тернопіль, 2009. С. 445–446.
- ⁴³ Павлюк О. Радянофільство Є. Петрушевича // Український історичний журнал. 1997. № 3. С. 114–115.

⁴⁴ *Литвин Н.* Між Антантою та більшовицькою Росією: основні напрями зовнішньої політики ЗУНР у 1920–1923 рр. // Українська ідея: реалії та перспективи розвитку. Львів, 2012. Вип. 24. С. 98

⁴⁵ *Лозинський М.* Зазнач. твір. С. 215–216.

⁴⁶ *Литвин М., Науменко К.* Зазнач. твір. С. 254.

⁴⁷ *Дацків І. Б.* Зазнач. твір. С. 456–457.

⁴⁸ *Гентош Л.* Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923). Львів, 2006. С. 415–416.

⁴⁹ Українська суспільно-політична думка в XX столітті. Т. 2. Нью-Йорк, 1983. С. 28–29.

⁵⁰ ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 5–6.

⁵¹ League of Nations, Treaty series. Vol. 15. 1923. P. 261–264.

⁵² *Ярославин С.* Зазнач. твір. С. 79.

⁵³ *Панчук А., Красівський О.* Зазнач. твір. С. 171.

⁵⁴ *Павлишин О.* Зазнач. твір. С. 356.

⁵⁵ Там само. С. 369–373.

The article covers the life path and public-political activity of E. Petrushevych. Particular attention is paid to his state-building work during the period of the Ukrainian Revolution, in particular at the head of the Western Ukrainian People's Republic. The whole complexity of the relations between the wires of the two Ukrainian states is shown, due to the divergence of political orientations. The foreign policy efforts of the leader of the ZUNR to recognize the right of Galician Ukrainians to national self-determination are analyzed.

Key words: Yevhen Petrushevych; Western Ukrainian People's Republic; Ukrainian National Council; Entente; Eastern Galicia.